

Tilburg University

Het rijk van Mefisto. Heldendom in het tijdperk van de bekende Nederlander

Cobben, P.G.

Published in:
Idolen en demonen

Publication date:
2004

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Cobben, P. G. (2004). Het rijk van Mefisto. Heldendom in het tijdperk van de bekende Nederlander. In L. Jansen, & N. Oudejans (Eds.), *Idolen en demonen* (pp. 71-91). Universiteit van Tilburg.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

*Het rijk van Mefisto.
Heldendom in het tijdperk van de
bekende Nederlander*

Paul Cobben

Inleiding

Het 'bekende Nederlander-zijn' is vandaag de dag een eigenschap geworden. Zoals je mooi, lelijk, blond of lang kunt zijn, zo kun je ook 'bekende Nederlander' (of BN-er voor de intimi) zijn. Schaamteloos worden de *ins* en *outs* van het 'bekende Nederlander-zijn' breed uitgemeten in de massamedia. Iedereen mag meegenieten en voetstoots wordt aangenomen dat iedereen ook niets liever wil. Geen moment wordt de ijdeltuiterij gerelativeerd door een besef van begrenzing: wie kent de bekende Nederlander eigenlijk, en hoe lang nog en hoe goed? Wat zijn eigenlijk de termen waarop iemand bekend is? Geven die enige aanleiding tot zelfgenoegzaamheid?

U begrijpt het al, de moralistisch *angehauchte* woorden maken het al duidelijk: de 'bekende Nederlanders' vormen voor mij een bron van ergernis. Voor mijn part uit nijd niet zelf tot deze selecte groep te behoren, maar in ieder geval een bron van buitengewone irritatie. Fysieke walging is mijn deel als ze weer op het televisiescherm verschijnen: Smeets, Barend, Van Dorp of Mulder om de allerergste te noemen, of misschien nog wel erger, de voetbalcommentatoren op leeftijd, de okselfrisse soapies of de EO-journalisten die je het wel zeer moeilijk maken bij hen enige vorm van beschaving te ontdekken.

Maar genoeg hierover. Ik begrijp natuurlijk ook wel dat u geen boodschap heeft aan dit soort subjectivistische verzuchtingen. U bent het met me eens of bent het niet met me eens. Wat valt er verder nog over te zeggen? Alleen als die gevoelens van afkeer een grond hebben die verder reikt

dan persoonlijke sympathieën of antipathieën, zou het zo kunnen zijn dat het fenomeen 'bekende Nederlander' iets tot uitdrukking brengt dat moreel verwerpelijk is. Zou een dergelijke stelling verdedigd kunnen worden met een beroep op een moraal die minder benepen is dan een positie die alleen maar kan treuren om het verlies van beschavingsidealen, die geen ruimte laten voor eigentijdse ontwikkelingen? Wat is er op tegen het hedendaagse heldendom te beperken tot Jim of Jamai? Als we genoeg van ze hebben kiezen we toch weer andere helden?

Om op deze vragen in te kunnen gaan wil ik eerst een andere held ten tonele voeren, een held wiens roem verbleekt bij de frisheid van Jim of de getaptheid van Jamai. Op het oog heb ik Faust, en meer in het bijzonder de Faust zoals Goethe die aan ons heeft overgeleverd.

Faust als held van de westerse cultuur

Faust is niet zo maar iemand; hij is een groot geleerde. Waarschijnlijk zo geleerd dat het niet overdreven is om te veronderstellen dat alle kennis die de westerse cultuur tot dan toe heeft voortgebracht in deze ene man is samengebald. Toch is hij geen kamergeleerde; hij is geliefd bij het volk, omdat hij de medische kennis waarover hij beschikt aanwendt waar dat maar nodig is. Ondanks deze enorme kennis en ondanks het ongeëvenaarde prestige dat hij geniet, is Faust echter diep ongelukkig. Hij heeft een burnout zouden we vandaag de dag zeggen. Zijn leven komt hem zinloos voor. Hij lijkt alles al een keer meegemaakt te hebben. Niets lijkt zoveel belang te hebben dat hij er zijn ziel en zaligheid aan zou moeten wijden. We treffen hem aan in de uiterste wanhoop, zo zeer zelfs dat hij overweegt om een einde aan zijn leven te maken.

De wanhoop van Faust is typerend voor de moderne westerse vrijheid. De keerzijde van de belofte van subjectieve autonomie, is de innerlijke leegheid. Als alle waarden

van de traditie stuk gerelativeerd zijn, zal de Amerikaanse filosoof MacIntyre later zeggen, is er geen enkel doel meer dat het handelen zou kunnen richten. Vrijheid kan leiden tot angst voor de vrijheid, tot het besef dat er buiten de verantwoordelijkheid die je zelf voor je handelen wenst te nemen er geen enkele beroepsinstantie is. De vrijheid die je hebt lijkt je te laten verzuipen in het moeras van de waarom-vraag die eindeloos herhaald kan worden, zonder ooit tot een antwoord te komen dat lang genoeg stand kan houden. Vrijheid staat voor de mateloze arrogantie die alleen genoeg kan nemen met wat van absolute waarde is en kan elk moment omslaan in de diepste zelfverloochening, omdat niets van wat het zelf te bieden heeft voldoet aan de absolute maatstaven die de vrijheid zichzelf oplegt.

Welke uitweg biedt de moderne vrijheid nog? Faust wordt van zijn zelfmoord weerhouden als hij in de verte de klokken hoort luiden die het Paasfeest aankondigen. Was Christus niet degene die ooit dezelfde existentiële crisis doormaakte als Faust? Is Christus binnen de westerse cultuur niet bij uitstek het symbool van de mens die er in slaagde zijn vrijheid voor de leegte te vrijwaren? Is de verzoening die Christus belooft, niet precies de verlossing van de vrijheid? De vrijheid komt tot vervulling, omdat het scepticisme van het eindeloze waarom gebroken wordt door de zekerheid dat niets de vrijheid kan ondermijnen als de vrijheid zichzelf niet laat ondermijnen. Maar wat zou dat kunnen betekenen, vrijheid die zich door niets laat ondermijnen? Het is precies deze vraag die Goethe tot het centrale thema van zijn *Faust* gemaakt heeft.

Het antwoord waarnaar Faust op zoek is, laat lang op zich wachten. Het kan pas gegeven worden als hij zijn eigen Odyssee doorlopen heeft en de wereld waarin hij leeft tot in haar diepste gronden heeft geëxploreerd. De geniale vorm die Goethe aan deze zoektocht heeft gegeven zit hem in de reisleider die Faust ter beschikking staat: Mefisto, oftewel

de duivel in hoogst eigen persoon. Maar dan wel een hele moderne duivel.

Mefisto is niet zomaar de verpersoonlijking van het kwaad. De tijden waarin goed en kwaad zich zo gemakkelijk lieten scheiden liggen, behalve dan misschien voor George Bush, definitief achter ons. Mefisto staat voor de macht van de negativiteit en daarmee voor de macht van de bepaling. Zonder Mefisto kan de vrijheid niet werkelijk worden, omdat zij zich niet kan bepalen. Duivels wordt deze bepaling pas wanneer zij verwordt tot een fixatie. Vrijheid laat zich niet definitief fixeren, omdat ze daarmee als vrijheid ten gronde zou gaan. Het mysterie van de vrijheid is nu juist dat ze zich kan bepalen zonder aan haar bepaaldheden overgeleverd te zijn.

Wat hier in abstracte begrippen over vrijheid gezegd werd, weet Goethe te treffen in het magistrale beeld van Fausts contract met de duivel:

*'Werd ich zum Augenblicke sagen:
Verweile doch! Du bist so schön!
Dann magst du mich in Fesseln schlagen,
Dann will ich gern zugrunde gehn!'*¹

'Zo 'k tot het ogenblik zal zeggen:
O toef gij nog! Gij zijt zo schoon!
Dan moogt gij mij in boeien leggen,
Dan neem ik graag het verdiende loon!'²

De weddenschap die Faust met Mefisto afsluit is zijn redding. Mefisto weet Faust alsnog tot het leven te verleiden. Mefisto is daarom geen vreemde, hij is slechts de kant van Faust die zich in het leven stort. Maar Mefisto vertegenwoordigt ook het grootste gevaar: als het moment zou aanbreken dat Faust zich met handen en voeten aan het leven bindt en beaamt niets anders meer na te streven dan wat in

het hier en nu gegeven is, heeft hij zijn ziel aan de duivel verkocht. Hij heeft dan zijn vrijheid opgegeven door zich te verslingeren aan het ogenblik. Pas dan verschijnt Mefisto als de duivel aan wiens klauwen niet meer valt te ontsnappen.

Faust als de held van de eenentwintigste eeuw?

Goethes *Faust* werd in de dertiger jaren van de negentiende eeuw geschreven. Sindsdien zijn er zo'n honderdvijfenzeventig jaren verstreken. Het kan dus geen verbazing wekken dat de held van de westerse cultuur sindsdien van gedaante is veranderd. Of liever: men ging zich steeds minder herkennen in een held die als het er op aan kwam zichzelf tot het middelpunt van het universum wist te maken. Uiteindelijk wacht Faust de onsterfelijkheid en zingen de engelen:

*'Wer immer streben sich bemüht,
Den können wir erlösen.'*

*'Wie tot het eind volhardend streeft,
Hem kunnen we bevrijden.'*³

Vergelijk dat eens met Hans Castorp, de held die Thomas Mann ten tonele voert in *De Toverberg*:

*'Nu gaan wij het verhaal vertellen van Hans Castorp – niet omdat hij het is (de lezer zal hem namelijk leren kennen als een eenvoudig, doch innemend jongmens), maar omdat het verhaal ons in hoge mate vertellenswaardig voorkomt (waarbij ten gunste van Hans Castorp dient aangetekend dat het zijn verhaal is, en dat niet iedereen elk verhaal meemaakt).'*⁴

Vergelijk het einde van *Faust* eens met het einde van de *Toverberg*, waar de eerste wereldoorlog zich aankondigt:

‘Daar hebben we onze kennis, daar hebben we Hans Castorp! Al heel uit de verte hebben we hem herkend aan zijn baardje, dat hij aan de Slechte Russentafel heeft laten staan. Hij gloeit en is doorweekt, als alle anderen. Hij rent met modderzware voeten, het steekgeweer in zijn afhangende vuist. Kijk nu toch eens, hij trapt een uitgevallen kameraad op de hand – trapt deze hand met zijn spijkerlaarzen diep in de slijmerige, met versplinterde takken overdekte grond. Maar toch is hij het. Wat nu, hij zingt! Zoals een mens in stokstijve, gedachteloze opwinding voor zich uit zingt, zonder het te weten, zo gebruikt hij zijn hortende ademstoten om halfluid in zich zelf te zingen:

‘Ik sneed in zijn omhulsel
zo menig dierbaar woord..’

Hij valt. Nee, hij heeft zich plat ter aarde geworpen, omdat er een hellehond komt aangehuild, een grote brisantgranaat, zo’n walgelijke versnapering van de afgrond. Hij ligt met zijn gezicht in de kleffe snot der aarde, zijn benen uit elkaar, zijn voeten gedraaid, zijn hakken naar beneden. Het product van een verwilderde wetenschap, geladen met het allergste, slaat dertig pas voor hem als de baarlijke duivel diep in de grond, ontploft daar met afgrijselijke overmacht en slingert een huizenhoge springfontein van aardkoek, vuur, ijzer, lood en versnipperd *mensdom* de lucht in. Want daar lagen er twee – het waren vrienden; ze waren bij elkaar gekropen in hun nood: nu zijn ze met elkaar vermengd en verdwenen.

O schande van onze schimmenveiligheid! Weg hier! Dit vertellen we niet! Is onze kennis getroffen? Een ogenblik heeft hij het wel gedacht, ja. Een grote aardklont vloog tegen zijn schenen, en dat deed wel pijn, maar het is belachelijk. Hij krabbelde overeind, hij wankelde hinkend verder met modderzware voeten, zingend zonder het te beseffen:

‘En al zijn lover ruiste,
als steld’ het mij gerust’

En zo, in het gewoel, de regen, de schemer, verliezen we hem uit het oog.’⁵

De held is een van de velen geworden, en raakt uiteindelijk uit het zicht, overspoeld als hij wordt door het wereldgebeuren. Maar toch: Hans Castorp had nog een verhaal, dat tenslotte *zijn* verhaal was. En dat is al heel wat als je Hans Castorp vergelijkt met Ulrich, de held van Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften*:

‘Er is een wereld ontstaan van eigenschappen zonder man, van belevissen zonder degene die ze beleeft, en het lijkt bijna wel alsof in het ideale geval de mens helemaal niets meer persoonlijk zal beleven, en de vriendelijke last van de persoonlijke verantwoording wel moet opgaan in een formulesysteem van mogelijke betekenissen. Waarschijnlijk is het verval van het antropocentristische gedrag, dat de mens zo lang als het middelpunt van het heelal heeft beschouwd, maar dat nu al eeuwenlang aan het verdwijnen is, eindelijk bij het Ik zelf beland, want het geloof dat het belangrijkste van een belevens is dat men deze beleeft, en van het doen dat men het doet, begint de meeste mensen als een naïviteit voor te komen.’⁶

En verderop in het boek:

‘Uit de vroegste tijd van het eerste zelfbewustzijn van de jeugd, die als we er later op terugzien vaak zo vertederend en ontroerend is, waren nu nog allerlei eens geliefkoosde denkbeelden in zijn [d.i. Ulrich] herinnering te vinden, en daaronder het begrip “hypothetisch leven”.’ ... ‘[Een jong mens] kan, als hij zijn gevoelens onder controle heeft, op

niets zonder voorbehoud ja zeggen; hij zoekt de mogelijke geliefde, maar weet niet of zij de ware is; hij is in staat te doden, zonder er zeker van te zijn of hij dat moet doen. De wil van zijn eigen natuur om zich te ontwikkelen verbiedt hem in het voltooide te geloven; maar alles wat op zijn weg komt doet alsof het voltooid is. Hij heeft een vermoeden: deze orde is niet zo bestendig als ze zich voordoet, alles is aan een onzichtbaar maar niet rustend veranderingsproces bezig, in het onbestendige ligt meer van de toekomst dan in het bestendige, en het heden is niets anders dan een hypothese waar men nog niet van is afgestapt.' ... 'In Ulrich was later, toen zijn intellectuele vermogens waren toegenomen, hieruit een denkbeeld ontstaan dat hij nu niet langer met het onzekere woord hypothese maar om bepaalde redenen met het eigenaardige begrip essay verbond. Ongeveer zoals een essay in de opeenvolging van zijn paragrafen een ding van vele kanten aanvat zonder het helemaal te omvatten, - want een helemaal omvat ding verliest meteen zijn omvang en versmelt tot een begrip - zo geloofde hij de wereld en zijn eigen leven het best te kunnen beschouwen en tegemoet te treden. De waarde van een handeling of van een eigenschap, ja zelfs hun wezen en aard, leken hem afhankelijk van de omstandigheden die ze omringden, van de doelen die ze dienden, kortom, van het nu eens zo en dan weer anders geaarde geheel waartoe ze behoorden.'⁷

Ulrich heeft geen verhaal meer te vertellen, althans niet het verhaal dat *zijn* verhaal is. Hij is niet alleen verdreven uit het middelpunt van het heelal, maar heeft zelfs zijn ik verloren als een ik dat een onherroepelijke levensgeschiedenis heeft. Het zijn de omstandigheden die Ulrich aangrijpt om een hypothetisch, of liever, een essayistisch ik te construeren.

Wanneer we Hans Castorp en Ulrich naast Faust leggen dan blijkt dat de held van de Europese cultuur van zijn voetstuk

gestoten is. Maar noch van Hans Castorp, noch van Ulrich kan gezegd worden dat ze de weddenschap van Mefisto hebben verloren. Het moge dan zo zijn dat *wij* Hans Castorp uit het oog verloren zijn, het zal hem er niet van weerhouden zijn strijd te voeren. Hoe aarzelend ook, *De Toverberg* eindigt met een vraag die nog iets van hoop verraadt: 'Zal ook uit dit wereldfeest des doods, ook uit deze vreselijke koortsgloed, waarin overal in het rond de regenachtige avondhemel is ontstoken, eens de liefde zich verheffen?'⁸

Deze hoop lijkt Ulrich verloren te hebben. Maar ook hij weigert zijn streven op te geven, ook al schrompelt dat ineen tot een bescheiden proberen. Ulrich kan niet volstaan met het leven van zijn leven, hij moet het beschouwen en tegemoet treden. De helden van de twintigste eeuw mogen dan geen engelensharen meer hebben die hen toezingen, ze hebben tenminste met Faust gemeen dat ze deze engelensharen de kans laten hen te verlossen. Maar hoe zit dat met de held van de eenentwintigste eeuw? Ik vrees dat deze de engelen weinig speelruimte laat. Als hij zich al niet in de armen van Mefisto heeft laten drijven, dan heeft hij toch tenminste een *joint venture* met hem opgezet.

Mefisto, de held van de eenentwintigste eeuw

De bekende Nederlander is in de eerste plaats natuurlijk bekend omdat hij veelvuldig in de massamedia optreedt. Deze media hebben hem in een positie gebracht die een opmerkelijke overeenkomst vertoont met de bewustzijnspositie die de filosoof Hegel beschrijft als de *schöne Seele*. Deze *schone zielen* zijn, om te beginnen, overtuigd van hun eigen en elkaars voortreffelijkheid. Op grond waarvan ze voortreffelijk zijn doet er eigenlijk niet toe. Van belang is slechts dat ze deze overtuiging hebben en bereid zijn deze overtuiging steeds weer tegenover elkaar te articuleren. Want zolang ze dit maar kunnen volhouden, blijkt bij wijze van

spreken dat hun overtuiging ook waar is: hij wordt immers door niemand weersproken en wordt daarmee tot maatstaf in de gesloten wereld van de schone zielen.

Het 'ons kent ons' gehalte in het wereldje van de Bekende Nederlanders doet niet onder voor dat van de *schone zielen*: schaamteloos wordt aangenomen dat iets van het hoogste belang is alleen omdat het te berde wordt gebracht door een Bekende Nederlander. En deze wachten er wel voor om de code te doorbreken en het spel niet mee te spelen. Het onderlinge geklets gaat eindeloos door en houdt daarmee een wereldje in stand dat leeft van de illusie dat er zaken van het grootst mogelijke gewicht besproken worden.

Hegels *schone zielen* moeten uiteindelijk concluderen dat hun onderlinge strooplikkerij op termijn niet vermag hun waanwereld overeind te houden. Op het moment dat het gepraat verstomt, is er niets meer. Er blijft dus niets anders over dan door te praten en door te praten.... Maar ooit zal dat niet lukken; niemand kan over zijn graf heen kletsen. De schone zielen moeten daarom wel tot inkeer komen en de keerzijde van hun vrijheid onder ogen zien: de vrijheid om een wereld van fictie in het leven te roepen, vraagt een hoge prijs: uiteindelijk heeft niets in deze wereld een blijvende waarde.

Het inzicht in de vergankelijkheid van hun schijnwereld, behoedt de *schone zielen* voor de valstrikken van Mefisto. Ze kennen nu immers de relatieve betekenis van deze werkelijkheid. Juist op dit punt lijkt het niet mogelijk om de parallel met de Bekende Nederlanders door te trekken. Het wereldje van de Bekende Nederlanders zal blijven voortbestaan, ook al valt één van hen om de een of andere reden uit de boot. Ook na hun dood zal het geklets voortgaan, omdat er steeds weer anderen zijn op wie de schijnwerpers zich zullen richten. De massa-media hebben aan het erkenningsmechanisme van de *schone zielen* een institutionele zelfstandigheid verleend: de media erkennen *bepaalde Neder-*

landers als bekende Nederlanders. Om welke Nederlanders het gaat lijkt niet ter zake te doen.

Toch betekent dit niet dat daarmee nu al geconcludeerd kan worden dat Mefisto in dit geval de weddenschap wel heeft gewonnen. Het moge dan zo zijn dat het mediacircuit in staat is om de dood te verdringen, door zich steeds weer opnieuw vers mensenmateriaal toe te eigenen, dit betekent toch niet dat het helemaal om het even is om welke individuen het precies gaat. De dood, of liever gezegd, het belang van de bepaaldheid van het individu, keert hier terug in de vorm van de kijkcijfers: alle Bekende Nederlanders zijn vervangbaar door andere individuen, op voorwaarde dat deze *kijkcijfers* garanderen die hoog genoeg zijn. Daarmee wordt de intimiteit van de mediawereld (ik denk hier niet per se aan het 'Gooise matras') op een bepaalde manier doorbroken: bij-het-wereldje-horen blijkt niet alleen afhankelijk van het 'ons kent ons gevoel', maar evenzeer van een hogere macht die dit gevoel transcendeert: van de *kijkcijfers*. De vraag die mij hier interesseert is of het misschien deze macht is die de Bekende Nederlanders weet te redden uit de klauwen van Mefisto.

Aan welke kwalificatie moet een individu voldoen om *kijkcijfers* te genereren? Hij moet zich in ieder geval van andere individuen onderscheiden. Het simpelste, en in de massamedia eindeloos in het geding gebrachte onderscheid, is het kwantitatieve: men maakt programma's over de sterkste, de rijkste, de dikste persoon. Men maakt top tiens van de tien meeste dit of de tien meeste dat. Of er worden kandidaten gezocht die de meeste feitjes weten over de meest uiteenlopende onderwerpen. Het moge duidelijk zijn dat Mefisto niet valt te verslaan met een kwantitatieve competitie. Altijd zal er iemand de mooiste, de aantrekkelijkste of de grootste pechvogel zijn. Hiervoor hoeven we de wereld van het hier en nu niet te verlaten. En het blijft spannend. Er kan altijd weer iemand opduiken die nog grotere borsten heeft.

Deze kwantitatieve competitie levert natuurlijk niet echt de Bekende Nederlanders op. De winnaar van *weekend miljonair* is morgen weer vergeten. De sterkste man van Nederland is gisteren al weer iemand anders. Zelfs de titel van *Miss World* geeft nog geen enkele garantie. Toch is er binnen deze kwantitatieve competitie wel degelijk een groep aan te wijzen die wel kansen heeft op het certificaat Bekende Nederlander, namelijk de topsporters. Wie kent ze niet, Martin Verkerk, Rafaël van der Vaart of Michael Boogerd?

Bij topsport lijkt het om meer dan kwantiteit te gaan, om aangeboren talent, om jarenlange en dagelijkse inspanning om dit talent tot ontwikkeling te brengen. Maar vergis u niet. Is het per se zo dat een topsporter zich meer inspant dan de middelmaat? En wat is talent? Moet dat uiteindelijk niet in resultaten vertaald worden? Iemand is topsporter omdat hij hoger scoort: meer doelpunten maakt, sneller fietst of aan de top van de hoogste competitie presteert. Een topprestatie in de sport is uiteindelijk niet meer dan een kwantitatieve meting. Wat kunnen de media nog meer doen om een topsporter te presenteren? De emotie moet van stal gehaald worden: de sporters moeten beschrijven welk gevoel er door ze heen ging toen het winnende doelpunt op hun schoen lag. Voor de zoveelste maal moet het gehuil van Wennemars in beeld gebracht worden na weer zo'n fantastische overwinning. En dan als klap op de vuurpijl natuurlijk de verzuchting van de sportverslaggever (Smeets of één van diens klonen) na het interview: Wat een prachtmens, hé. Al die emotie verandert niets aan de zaak: de uitvergroete gevoelens zijn alleen maar van belang omdat het de gevoelens van een topsporter zijn. En trouwens: als iets al niet in staat is om boven het ogenblik uit te stijgen, dan is het wel de emotie van de topsporter tijdens het *moment suprême*. Robert Musil wist het al, de sport zal het rijk van Mefisto geen strobreed in de weg leggen:

‘Op een dag hield Ulrich ook op een belofte te willen zijn. Toen al was de tijd aangebroken waarin men begon te spreken over genieën van de grasmat of de boksring, maar op tenminste tien geniale ontdekkers, tenoren of schrijvers ontglipte de dagbladen nog niet meer dan hoogstens één geniale centre-half of groot-tacticus van de tennissport. De nieuwe geest voelde zich nog niet helemaal zeker van zichzelf. Maar uitgerekend toen las Ulrich ergens, als een te vroeg verwaaide zomerse rijpheid, plotseling de uitdrukking “het geniale renpaard”.’⁹

Individuen onderscheiden zich uiteraard niet alleen op kwantitatieve, maar ook op kwalitatieve gronden. Waarom zou iemand dan geen Bekende Nederlander kunnen worden op basis van individuele kwaliteiten? Het probleem is daarbij alleen hoe vastgesteld moet worden welke kwaliteiten iemand het Bekende Nederlanderschap verlenen. We weten inmiddels dat hiertoe verschillende strategieën beproefd zijn.

Allereerst is er de queeste naar de authentieke persoonlijkheid, waarin de massamedia hun volkomen gedemocratiseerde gedaante vertonen. Potentieel kan ieder de gezochte authentieke persoonlijkheid zijn. Om er achter te komen moet er een experiment voltrokken worden: de media moeten alles van iemand kunnen vertonen, zodat allen erover kunnen stemmen. Het Big Brother-huis is geboren en we kennen de afloop: nu we toch al alles van Ruud weten, zijn we hem snel weer vergeten.

Het willekeurige individu kan niet lang boeien. Het concept moet daarom opgeleukt worden. We nemen niet zo maar iemand, maar iemand die nieuw, fris en jong is, het inzicht van Rousseau indachtig dat we het meeste te verwachten hebben van degenen die nog niet door de cultuur bedorven zijn. Maar omdat we inmiddels wijzer geworden zijn en Rousseau toch niet helemaal vertrouwen krijgen de nieuwe frisse en jonge lieden een opdracht: ze moeten bin-

nen de begrensde tijd die hun daartoe gelaten wordt, een talent ontwikkelen. Wie het meest authentieke talent is, mag het publiek bepalen. Maar omdat het publiek niet helemaal te vertrouwen is, wordt er een jury als intermediair ingeschakeld: een jury die beschikt over de deskundigheid om authentieke talenten te identificeren, hoe middelmatig zij zelf ook is. Ook hiervan kennen we het resultaat. Sommige *idols* waren niet in staat van eendagsvliegen te winnen. En het is ze niet kwalijk te nemen. Ooit hadden de grootste talenten van onze cultuur een heel mensenleven om hun talenten te ontwikkelen.

De zo maar van straat opgeraapte individuen vormen dus een te groot risico bij de creatie van de Bekende Nederlander. Maar als de media toch aan hun democratische imago willen vasthouden, moeten ze een truc bedenken: wel mensen van straat oppikken, maar deze absoluut niet de ruimte geven om zelfstandig iets te doen: schrijf rollen voor ze en regisseer hun rollen nauwgezet. Laat ze anderen imiteren of geef ze een rol in een soap. De rollen in soap-series zijn non-personen. Niet alleen omdat binnen de rollen met het grootste gemak van acteur gewisseld kan worden, maar vooral omdat de rollen bijna alle binding met een concrete individualiteit verloren hebben. Inzet is de spannende confrontatie die voortvloeit uit de meest onverwachte, bizarre en onwaarschijnlijke gebeurtenissen. De psychologische geloofwaardigheid van de handeling doet niet ter zake. De soaps kunnen zich jaar in jaar uit voortslepen, zonder dat er ooit een afronding van iets in het zicht komt. De opwinding van de soaps toont zich als een doorzichtig kunstje dat de steeds op de loer liggende *Langeweile* moet zien te verdrijven.

Het lijkt daarom raadzaam om maar helemaal af te stappen van de idee dat de onbekende Nederlander tot de Bekende Nederlander gepromoveerd moet worden. Beter is om op iemand in te zoomen die om wat voor reden dan ook al bekend is, en vervolgens de massamedia hun werk te

laten doen, zodat hun bekendheid uit kan groeien tot de niet te versmaden proportie van de Bekende Nederlander. Toch lijkt ook dan Mefisto aan het langste eind te trekken. Als dit concept op Frans Bauer of Gerard Joling wordt toegepast, blijkt dat er toe te leiden dat wederom *alles* van hen getoond moet worden, met als gevolg dat er gauw niets meer te onthullen valt. Het helpt daarbij niets om, zoals Paul de Leeuw en André van Duin bijvoorbeeld proberen, het moment van totale onthulling eindeloos uit te stellen door zichzelf in steeds weer nieuwe typetjes op te splitsen. Het hoort immers bij een typetje dat het onmiddellijk herkend wordt en dus niets wezenlijks te verbergen heeft.

Er komen steeds meer programma's die suggereren dat we het individu, bekend of onbekend, eigenlijk moe geworden zijn. De enkeling is niet in staat langer dan een paar minuten te boeien. Dat vraagt om een speciaal type van de Bekende Nederlander: de gastheer of de gastvrouw die de kijkers uitnodigt aan de borreltafel en laat meegenieten van een bonte aaneenschakeling van programma items die slechts gemeen hebben dat ze kunnen verstrooien. Deze Bekende Nederlanders zijn *niemand*, ze zijn slechts het *trait d'union* van de vele onderwerpen en genodigden die ze presenteren.

Is daarmee voldoende aangetoond dat de massamedia geen persoonlijkheid verdragen die het hier en nu transcendeert en een geheim in zich draagt dat nooit ten volle onthuld kan worden? Natuurlijk niet. We hebben het tot nu toe slechts gehad over het segment van de Bekende Nederlanders dat toevalt aan de categorie amusement.

Het serieuze werk van de grote cultuur en de politieke en economische macht is buiten beschouwing gebleven. Hoe staat het daar dan mee? Ligt het heldendom van het Bekende Nederlanderschap, om met de grote cultuur te beginnen, binnen het bereik van de wetenschappers, denkers, schrijvers, filmers, schilders of acteurs? Als iemand Mefisto van zijn heerschappij kan afhouden, dan moet dat

toch wel één van hen zijn? Het probleem is alleen dat wat de grote cultuur te bieden heeft, zich slecht verdraagt met de massamedia, en dan met name de televisie.

De 'grote' cultuur is juist *groot* omdat zij uitdrukking is van een levenslang streven. Een belangrijke wetenschapper is zijn hele leven lang bezig de implicaties van een nieuw paradigma in de steigers te zetten. Een grote filosoof doet niets anders dan steeds weer opnieuw één grondidee tot in zijn uiterste consequenties doordenken. Een schrijver of schilder tracht zijn leven lang het ultieme boek te schrijven of het ultieme schilderij te schilderen, maar komt niet verder dan de vele pogingen die het einddoel in meer of mindere mate benaderen.

Maar juist dit levenslange streven laat zich nauwelijks over het voetlicht van de televisie brengen. Enerzijds omdat de grote cultuurdragers zich allereerst en vooral tot uitdrukking brengen in hun werk, zodat alle pogingen om dit werk op zijn beurt weer op de televisie te brengen, principieel een surrogaat blijven. De enige uitzondering op deze regel vormen de filmacteurs die in de televisie zo ongeveer hun eigen medium treffen. Maar ook als de vertaalslag naar het medium televisie wordt gemaakt, leidt dat niet alleen tot een surrogaat, maar veelal ook tot een wezenlijke vertekening.

De reportage over de beroemde schilder, kan nooit zijn levenslange streven te pakken krijgen. Het moet blijven bij een moment opname, en niet meer dan dat, omdat het de kijker anders gaat vervelen. En wat erger is, in dergelijke reportages wordt er nooit aan ontkomen om op zoek te gaan naar de mens achter de kunstenaar. Daar leeft een hemelsgroot misverstand. Een kunstenaar is groot door zijn werk, niet per se door de manier waarop hij in staat is over zijn werk te praten. Ook een groot kunstenaar kan in dit laatste opzicht onbenullig zijn. De keerzijde hiervan is dat sommige dragers van de grote cultuur weliswaar weten door te dringen tot het Bekende Nederlanderschap, maar niet op

basis van de kwaliteiten die met hun kunstenaarschap te maken hebben. Ze worden uitgenodigd voor de panels van spelletjesprogramma's, mogen hun mening geven over zaken die niets met hun professie te maken hebben, zijn geliefd om hun dwaze gedrag of hun leuke snoetjes. Slechts zelden worden ze gevraagd in een rol die iets met hun talent te maken heeft, en dan nog vooral in een nietszeggende Dr Clavan-rol.

Anders dan de grote cultuur is de politiek juist wel een van de hofleveranciers van de Bekende Nederlanders, en in haar kielzog ook de programma's waarin politici aan het publiek gepresenteerd worden, zoals journaals en actualiteiten programma's. Voor het bedrijfsleven geldt dit veel minder en maken bovendien juist dié vertegenwoordigers een kans BN-er te worden die in het vaarwater van de politiek terechtkomen.

Politici zijn van belang omdat ze macht hebben: ze kunnen beslissingen nemen die van invloed zijn op het dagelijkse leven. In die hoedanigheid komen ze vaak in het nieuws en kunnen daardoor bekend worden. Deze bekendheid kan vergroot worden en een zekere emotionele lading krijgen wanneer ze de spot van de cabaretiers over zich afgeroepen hebben.

Een dergelijke bekendheid hoeft niet gedragen te worden door een markante persoonlijkheid. De jaren die achter ons liggen hebben juist de klacht opgeleverd dat het ons aan visionaire politici ontbreekt: politici dat zijn de grijze muizen die zich vervreemd hebben van het volk en in hun Haagse geheimtaal als kruideniers over procentjes bakkeleien. De vraag is of Pim Fortuyn daar zoveel verandering in aangebracht heeft. Was hij zelf wel de visionaire politicus? Voor sommigen misschien. Feit is dat Fortuyn zijn populariteit mede wist te bewerkstelligen door gebruik te maken van de mechanismen die ook de Bekende Nederlander dienen. En als hij iets in het politieke landschap veranderd heeft, dan is

het wel dat nu ook de andere politici deze mechanismen tot de hune gemaakt hebben: het toevoegen van een shot emotie, het schaamteloos etaleren van het eigen privé-leven, laten zien dat je ook maar een gewone jongen bent, maar in een aantal opzichten net iets ongewoner, het spreken in pakkende one-liners en het kwantificeren van het politieke bedrijf door het wapperen met prestatiecontracten.

Onze politici hebben nog steeds niet veel aanzien. Zolang de meeste van onze televisiejournalisten van mening zijn dat een gezonde kritische verhouding tot de politieke machthebbers de vorm moet hebben van onbeschoft gedram, wordt het hun ook wel zeer moeilijk gemaakt.

Conclusie

Het wordt tijd om conclusies te trekken. Ik begon met een uiting van subjectieve ergernis over het fenomeen Bekende Nederlander. Ik vroeg me af of er voor deze ergernis enige redelijke grond te vinden zou zijn. Daarvoor deed ik een beroep op *Faust* van Goethe. Faust wordt door Goethe gepresenteerd als de held van de Westerse cultuur omdat hij vrij is, dat wil zeggen dat hij weet dat zijn leven bestaat uit de voortdurende poging om gestalte te geven aan zijn vrijheid. Een dergelijk streven sluit uit om genoeg te nemen met wat in het hier en nu werkelijk is, het sluit uit om zichzelf te concipiëren als een individu dat puur opgaat in eindige verhoudingen: dan is de weddenschap met Mefisto verloren.

Ik ben nagegaan hoe het denken over de held van de Europese cultuur zich evolueerde en heb betoogd dat als de cultuurheld de trekken van de Bekende Nederlander gaat aannemen er een grens is overschreden die nog nooit eerder werd overschreden: dan wordt de vrijheid opgegeven en kan Mefisto zijn overwinning vieren.

Is de overwinning van Mefisto erg? Jazeker, althans voor degenen die de waarde van de vrijheid hoog in het vaandel hebben geschreven. Maar daar moet onmiddellijk aan toe-

gevoegd worden dat het beeld dat ik hier geschetst heb natuurlijk eenzijdig is. Onze cultuur wordt niet alleen maar beheerst door Bekende Nederlanders. Godzijdank zijn ze er nog, de cultuurdragers die de verlokkingen van Mefisto weten te weerstaan. En misschien is het ook niet wenselijk om elke waarde afhankelijk te maken van het cultuurbegrip van Goethe. Ik herinner slechts aan de discussie die Thomas Mann opwerpt in de *Dood in Venetië*: Is er niet ook een zin van schoonheid die niet het resultaat van *Bildung* is?

Toch wil ik met deze opmerkingen mijn zorg over het fenomeen Bekende Nederlander niet weg relativëren. Uiteindelijk is, denk ik, de terreur van de Bekende Nederlander een groter gevaar voor onze cultuur dan de terreur van het Moslimfundamentalisme. Dat laatste raakt wel weer uit de mode, omdat haat en het opblazen van mensen niet lang kan overtuigen. De Bekende Nederlander zal een langere adem blijken te hebben. Hij komt niet uit de lucht vallen, maar is het logische gevolg van een onderwijs systeem dat hem al decennia lang een vruchtbare voedingsbodem verschaft. Middelbare scholen die te massaal zijn opgezet, met te veel vakken en te weinig diepgang, zijn niet de ideale omgeving voor de vorming van een persoonlijkheid. De verschooning van de universiteit voltrekt zich in een steeds hoger tempo: met haar opleidingsbesturen die toezien op een studeerbare studie; met haar Bachelor en Master structuur die de studie opdeelt in hapklare brokken die overal in Europa bij elkaar gesprokkeld kunnen worden. Laat ik u dit zeggen: de grote filosofen waar ik mijn studenten mee kennis tracht te laten maken zijn niet studeerbaar en laten zich nog minder opdelen in hapklare brokken. Het rijk van Mefisto is nog lang niet gevestigd. Maar het zijn vooral de *marges* die het heersende systeem nog laat, die zijn victorie voorkomen.

Noten

- 1 Goethe, *Faust*, 1699-1702 (In de vertaling van Adama van Scheltema, 1982, Wereldbibliotheek Amsterdam)
- 2 Goethe, *Faust*, 1699-1702 Verlag Beck, München , 1979
- 3 Goethe, *Faust*. Zie voor de uitgaven noot 1 en 2.
- 4 Thomas Mann, *De Toverberg*, Arbeiderspers, Amsterdam 1980, p. 7.
- 5 Thomas Mann, *De Toverberg*, pp. 930- 931.
- 6 Robert Musil, *De man zonder eigenschappen*, Meulenhoff, Amsterdam 1988, p.194.
- 7 Ibidem, pp. 324- 325.
- 8 Thomas Mann, *De Toverberg*, p.932.
- 9 Robert Musil, *De man zonder eigenschappen*, p.58-59.